

De wortels van de filosofie¹

Lucien van Beek

Op het programma voor dit congres ben ik aangekondigd als promovendus vergelijkende taalwetenschap, terwijl ik waarschijnlijk toch niet in die hoedanigheid ben uitgenodigd om hier te staan. Ik heb dit maar opgevat als een uitnodiging om vandaag voor u te spreken over de vraag, wat de vergelijkende Indo-Europese taalwetenschap (oftewel Indogermanistiek) eigenlijk met *Echte Filosofie* te maken zou kunnen hebben.

Een aanbeveling die de heer Oudemans mij voor vanavond aan de hand deed, was om het boek *Echte filosofie* te kelen, en om hem persoonlijk hier ter plekke van oor tot oor open te snijden. Ik kan u medelen dat dit mij niet gaat lukken. Hoe teleurstellend dit voor ons feestvarken ook mag zijn, vanavond zal ik alleen een schets kunnen geven van de gang van het boek *Echte Filosofie*, en de grote lijnen uitzetten waarbinnen de Indo-Europese taalwetenschap haar een aanwijzing zou kunnen geven.

Is er eigenlijk wel aanleiding om over dit onderwerp te spreken? Jazeker, want in *Echte Filosofie* zegt Oudemans (ik citeer van pag. 16):

“Nadenken kan alleen betrekking hebben op de woorden van de technologie zelf. Buiten de eenvormigheid valt niets te zoeken.

Deze woorden zijn van voor deze epoche. Zij behoren tot de Indo-Europese erfenis. Zij zijn van voor onze tijd en reiken eroverheen.”

Filosofie is niet op congressen te verkrijgen, maar overvalt je soms onverhoeds als een eigenaardig gebeuren, wanneer je getroffen wordt door de reikwijdte van de taal

¹ Lezing naar aanleiding van Oudemans' boek *Echte Filosofie*, voorgedragen tijdens het gelijknamige congres op 28 november 2007 ter gelegenheid van de presentatie van *Omertà*.

die jou omgeeft, door de speelruimte die zich in een woord opent.

Ik zal nu eerst kort iets vertellen over de Indo-Europese taalwetenschap, en vervolgens aan de hand van de woorden die daar vallen ingaan op de vraag naar de *taal* die het wetenschappelijke spreken omgeeft.

Het Indo-Europees als wetenschap omgeven door een architectonische taal

De titel van mijn promotieonderzoek luidt: *A reconstruction of Proto-Greek*. Het betreft dus de voorgeschiedenis van de Griekse taal. Alleen, deze voorgeschiedenis wordt wel op een heel bepaalde manier voorgesteld, namelijk zodanig dat ik als taalwetenschapper in staat zal zijn om vanuit een hypothetische proto-taal, het Proto-Grieks, mij stapje voor stapje voor te stellen hoe het tot het Grieks is gekomen dat bekend is uit historische bronnen.

De vergelijkende Indo-Europese taalwetenschap vergelijkt talen met het oog op de reconstructie van de proto-taal, het Proto-Indo-Europees (afgekort PIE). Zij stelt klankwetten op, en via een toetsing van deze klankwetten aan de ons bekende tekstbronnen kan zij indirect de verwantschap van woorden en structuren aan toetsing onderwerpen.

Nu is het niet zonder meer duidelijk hoe de verschillende woorden in een taal (het primair gegeven) historisch in verband staan met elkaar. Woordvormen die op elkaar lijken, maar niet identiek zijn, blijken historisch teruggevoerd te kunnen worden op structuren die *wel* identiek zijn. Een voorbeeld: het Griekse woord *physis*, natuur, opkomen, ontstaan, en het Nederlandse woord *bouwen* blijken teruggevoerd te kunnen worden op een wortel **bhuH-*. Is de oorspronkelijke herkomst van deze twee woorden eenmaal vastgesteld, dan kunnen deze woorden *physis* en *bouwen* worden voorgesteld als opgebouwd uit oudere Indo-Europese structuren. Zo stelt men vast dat *physis* uit een wortel **bhuH-* en een achtervoegsel **-ti-* is opgebouwd, die samen de stam van dit woord vormen.

Er vindt dus in de Indogermanistiek een reductie plaats naar een oorspronkelijke eenheid, niet alleen van verschillende woorden in dezelfde taal, maar ook van

verschillende talen tot één oorspronkelijke taal. Zo is van de wortel **bhuH-* ook het Duitse woord *Bauer*, Nederlands *boer*, afkomstig, net als het Latijnse woord *futurus*, toekomstig.

Het kan opvallen dat ik, wanneer ik iets zeg over de methode van de Indo-Europese taalwetenschap, geneigd ben om te praten in bouwvakkertermen, zoals reconstructie, elementaire bouwstenen, de bouw of structuur van een woord. Dat geldt niet alleen voor de vergelijkende taalwetenschap, maar voor iedere wetenschappelijke benadering van de werkelijkheid om ons heen. De taal die dit geheel omgeeft is *architectonisch*.

Zoals Oudemans in *Echte Filosofie* zegt, op p. 17:

“Voor de taalwetenschap is de taal voorwerp van onderzoek.

Dit is al omgeven door de voormenselijke taal.

Die had al een betekeniswereld geopend voor de wetenschapsbeoefenaar zijn mond opendeed.”

Mijn reconstructie van het Proto-Grieks vindt plaats tegen de achtergrond van een architectonische betekeniswereld. Het gaat om een wederopbouw van het Grieks in de richting van een historische eenheid, en wel zodanig dat uiteindelijk zo min mogelijk Griekse woorden en structuren nog om opheldering vragen. De wetenschap vergroot stapje bij beetje haar kennis van de natuur, van de geschiedenis, van de mens. Zij dicht de kloof tussen mens en natuur, tussen mens en historie, enzovoort.

De kloof tussen mens en natuur. Het bewoonbaar maken

Althans, dat dacht ik, dat de wetenschap dat deed. Want van een kloof tussen mens en natuur is eigenlijk al nauwelijks meer iets te merken. Die lijkt als vanzelf te zijn gedicht, zonder dat iemand daar iets aan heeft gedaan. Je kunt merken dat er een indifferentie speelt met betrekking tot de natuur en tot je eigen wezen. Dat heeft te maken met een voorval dat door Oudemans de *grote reductie* wordt genoemd. Deze is in tweeën aangekomen: eerst een wiskundig-mechanische revolutie bij Descartes,

vervolgens een tweede omwenteling in identiteit die de naam darwinisme heeft gekregen. Het volgende is een noodzakelijk korte samenvatting van deze twee omwentelingen, zoals deze in *Echte Filosofie* worden uiteengezet.

De mathematisch-mechanische revolutie vond plaats bij Descartes, op het moment dat de natuur gereduceerd werd tot datgene wat het menselijk denken helder en welonderscheiden kon inzien.

Tegelijk verscheen dit mathematisch-mechanische natuurontwerp als het ontwerp van een subject. De natuur verscheen als een groot harmonieus bouwwerk, dat stevig gefundeerd was in onwankelbare eerste inzichten, in een *fundamentum inconcussum veritatis*.

De tweede omwenteling is die van het darwinisme. Het eigenaardige daaraan is opnieuw een omslag in identiteit: wat iets is kan niet langer worden begrepen als bestendig aanwezig, maar verschijnt als replicant. Replicant-zijn houdt primair in dat iets nooit is wat het is, maar dat wat iets is, de betekenis ervan, altijd nog moet komen. Daarmee is het geven van vaste gronden voor wat iets is onmiddellijk overbodig geworden. Het is bijvoorbeeld niet langer zinvol om met Descartes het subject als grond te zien voor menselijke kennis, omdat deze kennis daar niet van afhankelijk blijkt te zijn. Deze omslag betreft dus ook mijzelf: ik ben niet meer in staat om mijzelf als de architect van de wereld om mij heen te zien.

Door Popper is zelfs duidelijk geworden dat kennis zelf replicatief van aard is, en dat zij juist gebaat is bij een zekere *veranderlijkheid* van het systeem van uitspraken waaruit zij is opgebouwd. Deze veranderlijkheid stelt de wetenschap in staat om rekening te houden met veranderende omstandigheden in de wereld. Dit geldt inmiddels ook voor de Indogermanistiek. Die hoeft niet perse meer begrepen te worden als een compleet gereconstrueerd systeem van een oertaal, maar bestaat uit een almaar veranderende verzameling van toetsbare hypothesen, die structurele historische verwantschappen tussen bepaalde verzamelingen taaluitingen betreffen.

Tot zover voorlopig over de Indogermanistiek. Wat zou zij de filosofie nog te zeggen kunnen hebben? De filosofie is ondertussen namelijk in een ernstige spagaat terechtgekomen. Vroeger, dat wil zeggen in de Nieuwe Tijd, deed de filosofie uitspraken over de gronden van de werkelijkheid. Er lag ook een doel in het verschiet:

het verzorgen van de eenheid tussen mens en werkelijkheid. Inmiddels blijkt de filosofie bij deze productiewerkzaamheden geen graag geziene gast meer te zijn. Waarom eigenlijk niet? Omdat zij vanaf de Nieuwe Tijd altijd de zekerstelling van kennis voor een subject betrof, maar deze zekerstelling inmiddels door de wetenschap en techniek zelf verzorgd wordt.

De hoofdvraag van het boek

Na deze bespreking van de wetenschappelijke reductie kom ik tot de hoofdvraag van het boek *Echte Filosofie*. Deze is, zo lezen we op p. 14, de volgende:

“Een renaissance van de filosofie behoort niet tot mijn mogelijkheden.

Maar is het uitgesloten dat ik me, op een geheel andere manier dan voorheen, laat leiden door datgene wat de nu afgestorven filosofie bewoog, de zorg om geheel en identiteit en mijn eigen aard, maar nu niet met het oog op een vereniging van zijn en denken?

Aan deze vraag is dit boek gewijd.”

De afgestorven metafysica waarvan Oudemans hier spreekt bekommerde zich om de eenheid van zijn en denken. Belangrijk is, dat de *uitspraak* of *propositie* van oudsher is begrepen als *de* manier om deze eenheid te bewerkstelligen. “Helaas,” zo dacht men, “vindt het spreken over en begrijpen van de wereld altijd plaats in de meerduidige taal. Maar hoe meer de betekenis van de woorden in een propositie kan worden vastgesteld, hoe beter de werkelijkheid in begrippen kan worden voorgesteld.” Deze eenduidigheid van begrippen en van de propositie die daaruit was samengesteld diende een zekerstelling van toegang tot de natuur.

Maar is er in onze tijd, nu de behoefte aan zekerstelling en doorgankelijkheid niet zo nijpend meer is, niet een ruimte opgekomen rondom de woorden die wij dagelijks gebruiken, de taal waarin wij ons dagelijks bevinden?

We kunnen ons afvragen hoe een woord eigenlijk spreekt. Waar was de eis tot eenduidigheid in het spreken altijd tegen gekeerd? Tegen een nietigheid, die zich

tussen twee instanties van hetzelfde woord bevindt. Geen woord is hetzelfde gebleven bij de volgende keer dat het gebruikt wordt. Met de darwinistische omwenteling blijkt een woord ook een replicant te zijn, net als wijzelf. Niet zo gek dus, dat een woord nooit op identieke wijze gebruikt wordt. Nu vraagt Oudemans: kan ik in mijn spreken deze nietigheid accepteren? Kan ik aannemen dat de herkomst van een woord ook nu nog speelt in ieder gebruik ervan en daarin op mij toekomt, en dat mijn gebruik dit verleden nooit kan uitputten? Dat het dragende van een woord zich niet aan ons geeft, maar het ons wel vergunt om de omslagen in betekenis te merken?

Dit zijn grote woorden, waarvan ik zelf de reikwijdte niet goed tot me kan toelaten, laat staan kan overzien.

In ieder geval heeft filosofie iets te maken met de *taal* die je spreekt. Dit was ook al zo bij de oorsprong van de filosofie, bij de oude Grieken. Tegelijk gaat het de filosoof om de vraag wat *hetzelfde* mag heten. De identiteit waar de gesprekspartners van Socrates zo wild-enthousiast van werden, was dan ook altijd de identiteit van een *naam*. Je kon er toen blijkbaar door getroffen worden dat twee verschillende dingen dezelfde naam dragen, maar niet identiek zijn.

Socrates ging het er om, de eigenlijke naam van iets te vinden, een naam die in staat was een aanblik op te roepen waaronder de verschillende dingen als hetzelfde verschenen. De naam wierp zo een licht waarin mensen en dingen aan elkaar konden beantwoorden. Het laten opkomen van die namen, filosofie, was volgens Plato in de Theaetetus een *technè*, een vaardigheid die tegelijk een middel was om uitwegen te vinden. Het primaire gegeven dat iets dezelfde naam blijft dragen, maar toch verandert, was voor hem niet te verteren.

Plato's gebruik van het woord *technè* laat zien dat hij uit is op een thuiskomst, op een herstel van de orde die verloren was in een enthousiasme. Wij kunnen dit Griekse enthousiasme echter nauwelijks volgen, wanneer we onszelf tenminste niet beliegen. Voor ons is het immers niet zo'n probleem dat verschillende dingen dezelfde naam hebben. Wij zijn Platonisten: we zeggen dan dat we met twee verschillende begrippen te maken hebben, die zelf wel met zichzelf identiek zijn. Dat deze begrippen dezelfde naam hebben, betekent alleen maar dat het homoniemen zijn.

Maar tegelijk is *technè* zelf een naam, die een wereld van betekenis opent. Deze

wereld van betekenis was er al toen Plato de naam *technè* begon uit te spreken: zij was a priori ten opzichte van zijn gebruik van het woord *technè*. *Technè* gaf zich aan Plato als staande tegenover *physis*: datgene waartegen die *technè* gekeerd was, maar wat tegelijk het doorgangsbereik ervoor was en op deze manier het beheersen van diezelfde *physis* altijd al mogelijk maakte.

Een aanwijzing in de etymologie van een woord?

Ik ben nu nog niet ingegaan op de vraag die ik me stelde: wat voor aanwijzing kan de Indogermanistiek nou geven aan een toekomstige Echte filosofie, die zich, zoals we hoorden, laat leiden “*door datgene wat de nu afgestorven filosofie bewoog, de zorg om geheel en identiteit en mijn eigen aard, maar nu niet met het oog op een vereniging van zijn en denken.*”

Laat ik daar nog kort iets over zeggen, hoe tentatief dit ook zal zijn.

Op p. 42 van *Echte Filosofie* heet het, over de boom van Descartes:

“Het blijft de vraag: in welke grond wortelen de radicale wetenschappen?

Deze is dan niet zozeer fundamenteel, maar de omgeving waarin ze gedijen en ten onder gaan. Het woord grond kan duiden op de omgeving, in woorden als voorgrond en achtergrond.

Is het zinvol om deze vraag te stellen?

Misschien. Je kunt vermoeden dat wetenschappen zich binnen een horizon bevinden, namelijk van woorden of betekenissen waarbinnen hun stam zich opricht.

Kan daar een filosoof zijn bestaansrecht aan ontleen – aan een semantiek?”

Tussen haakjes: ik weet niet of hier in termen van *recht* kan worden gesproken – of er ooit een filosoof is geweest die zijn bestaansrecht ergens aan ontleende. Maar misschien is het mij gegeven om, zoals Oudemans zegt, acht te slaan op de achtergrond waartegen mijn woorden afsteken, hun doorgangsbereik.

Ik zei eerder dat de betekeniswereld van de wetenschap er een van *bouwen* was.

De **woorden** *physis* en *bouwen* blijken dankzij de Indogermanistiek aan elkaar verwant te zijn. Ze ontstammen aan de wortel **bhuH-*.

Een taalwetenschapper zoals ik zou nu kunnen zeggen: “Jawel, maar dat is niet zo verwonderlijk. Het woord *bouwen* heeft immers een betekenisverandering ondergaan ten opzichte van de wortel **bhuH-*. Eerst sloeg het woord op een natuurlijk ontstaan of opkomen van iets, nu op een technisch vervaardigen van een gebouw door een architect. Die betekenisverandering acht ik niet problematisch genoeg om de hypothese dat deze woorden verwant zijn te laten vallen.”

Alleen, wil ik acht slaan op wat het woord *bouwen* te zeggen heeft, dan zal ik ook de wortel waaruit het woord is ontstaan serieus moeten nemen. Met *bouwen* is niet alleen het woord *boer* verwant, iemand die de aarde bewerkt en daar een zekere vertrouwdheid mee heeft, maar ook het woord *buur*: iemand die woont in mijn omgeving, iemand die überhaupt ergens woont. En wat te denken van het woord *buurt*: de omgeving zelf.

Alle zijn van de wortel **bhuH-* afkomstig. Zij kunnen ons laten zien dat *bouwen* a priori met *wonen* te maken heeft.

Nu is het nog steeds al te makkelijk om te zeggen dat deze woorden teruggaan op een oorspronkelijke betekenis ‘wonen’, wat overigens feitelijk in de oudste Germaanse talen ook zo is.

Maar de vraag is: kan ik in het woord *bouwen* zelf iets merken van de betekeniswereld waarin het speelt en waarin ik mijzelf bevind terwijl ik bouw? Het woord *bouwen* was bepalend voor de sedentaire bestaanswijze, die van de *boer*. Deze bestaanswijze is niet meer die van ons. Maar komt het woord *bouwen* niet in een ander licht te staan naast de woorden *boer* en *buur*, zodanig dat ik niet kan overzien wat dit woord eigenlijk te zeggen heeft?

Kan ik merken dat mijn *bouwen* weliswaar ergens *tegen* gericht is, maar dat dit woord *bouwen* tevens de *omgeving* is waarbinnen ik woon en ben wie ik ben, een taal die zelf principieel onbeheersbaar is?

Zou het zo kunnen zijn dat ik bouw aan mijn taal, en dat wil zeggen: dat ik in mijn spreken de ontoegankelijke, onbewoonbare omgeving laat opkomen waarbinnen mijn wetenschappelijk betoog pas kan worden opgebouwd, in de gewone zin van het woord?

Dat hangt ervan af. Kan ik de onbeheersbaarheid van die talige omgeving aannemen? Daar zou het volgens mij om moeten gaan in de Echte filosofie. Die is iets tussen mij en de taal – maar meer van de taal dan van mij, vermoed ik.

Noot achteraf:

Zoals Oudemans na de lezing opmerkte, is het nog maar de vraag wie hier aan wie een aanwijzing geeft: de etymologie als wetenschap aan de filosoof als naamgever? Of Heidegger aan de etymoloog?

Het is duidelijk dat de vraag naar de *wortels* van het bouwen alleen door Heidegger is gesteld – hoeveel wetenschappelijke artikelen er ook over de *wortel* **bhuH*- mogen worden gepubliceerd. Een groot deel van dit stuk is dan ook ontleend aan deze vraag van Heidegger (zoals die bijvoorbeeld in deel 2 van “*Was heisst Denken?*” is gearticuleerd).

Niettemin zijn deze wortels door geen mens bedacht.

De tekst zoals hierboven weergegeven is, met hier en daar een enkele kleine wijziging, die van de lezing. De titel is achteraf toegevoegd.